

УДК 17.032 + 316.4.051

Деркач В. Л.

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана»

ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНИХ НОРМ: НАРИСИ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ МОДЕЛІ

В роботі пропонується модель еволюційної динаміки соціальних норм в основі якої лежить поняття паттерна поведінки як мема, що відтворюється в контурі соціального контролю та його селекції в умовах природного добору на стійкість спільноти.

Ключові слова: соціальна норма, паттерн поведінки, мораль, теорія еволюції, еволюція суспільства, меми.

Роботи класиків соціології М. Вебера та Е. Дюркгейма стоять у витоків поняття соціальних норм для пояснення внутрішньої узгодженості суспільних дій та стійкості спільноти. Характерно, однак, що й донині зв'язок моралі, соціальних норм та еволюції суспільства недостатньо осмислений в динамічному контексті. Метою цієї статті є розробка концептуальних контурів еволюційної моделі динаміки соціальних норм. Норми змінюються, і вони ж визначають суспільну мораль. Але чому і як саме?

Поняття соціальної норми. В широкому розумінні слова норма — це зразок, правило, яке окреслює певний регулярно відтворюваний порядок. Поняття норми в такому контексті немає оціночного значення, воно описує тільки типовий, легко упізнаваний через багаторазову його відтворюваність відносно сталий приклад чогось. Однак здебільшого цей термін вживається для окреслення рамок допустимого, зразок, відхилення від якого трактується як небажане спотворення. Таким чином, норма покладається як критерій оцінювання. Для розмежування цих двох відтінків значень доречно закріпити їх за різними термінами. Тут в безозіночному контексті надалі вживатиметься термін паттерн.

Поведінка тварин, і людей середних, може бути описана характерними паттернами відтворюваних за даних умов спрямованості та способу дії, рухової активності, реакцій на стимули. Набір таких паттернів складає поведінковий репертуар — окремої особини чи таксономічної одиниці.

Так само як і морфологічні ознаки, паттерн поведінки є функціональною ознакою, за якою можна класифікувати об'єкти вивчення.

Відповідність дійсної поведінки ідеалізованій схемі паттерна, його усталеність не є гранично точним відтворенням. Паттерн поведінки радше характеризує діапазон варіацій, вихід за межі якого маловірогідний і малоочікуваний. Такі паттернізовані діапазони описують мінливість поведінки як індивідуальної, так і при міжіндивідуальному чи міжгруповому її порівнянні. Відтак сукупно мінливість поведінки описується в чотирьох вимірах: (1) мінливість поведінки в межах паттерна в окремої особини; (2) мінливість паттернів поведінки в подібних умовах в різних особин; (3) мінливість набору паттернів, поведінкового репертуару особини чи виду; (4) частка непаттернізованих, невідтворюваних, унікальних дій, аномалій, які не вкладаються у відомі їй усталені схеми.

В межах виду нерідко спостерігається політипія індивідуальної поведінки в доволі подібних умовах. Інакше кажучи, поведінка характеризується спектром зразків, подібно до того як орнамент може бути охарактеризований набором стабільних, але різних елементів, що організовані в структуру вищого порядку. Як приклад, зазвичай паттерни поведінки самця та самки розрізняються.

Соціальна поведінка людей в цьому відношенні характеризується низкою виразних особливостей. По-перше, широкою політипією рольової поведінки. Командна гра, якою є соціальні дії, передбачає спеціалізації виконавців, які кооперуються для досягнення спільних цілей. По-друге, цей рольовий репертуар засвоюється в ході культивування індивіда спільнотою і поповнюється та модифікується упродовж життя. Передача його із покоління в покоління в культурній традиції відбувається завдяки дії механізмів культурно-генетичної спадковості. Ці механізми забезпечують відтворення паттернів соціум-специфічної поведінки, інсталюючи їх в готовому вигляді в ході соціалізації індивіда в його поведінковий репертуар. Поява його в цьому репертуарі відбувається не у наслідок індивідуального наочування шляхом проб і помилок із формуванням у такий спосіб певної схеми дій, а ця схема вже дана як зразок для наслідування того, що є продуктом, в якому акумульований досвід багатьох поколінь. Відтак, в доповнення і навіть знижуючи роль молекулярно-генетичних механізмів спадковості, соціальна поведінка людини відтворюється на базі культурно-генетичних детермінант.

Варто зауважити, що донині цей аспект залишається недоосмисленим в літературі і помилково спадковість трактується лише в молекулярно-

генетичному розумінні. Відтак не враховується істотна відмінність в характері научування й набутті прижиттєвого досвіду. Адаптивне научування шляхом вироблення умовних рефлексів модифікує реакції особини, підганяючи їх під умови середовища, перерозподіляючи частоти тих чи тих реакцій. В ході операціонального научування таким чином можуть формуватись індивід-специфічні схеми поведінки, які в однакових умовах будуть схожими у тих індивідів, які в них потрапили, тобто в ході свого онтогенезу вони набуватимуть схожих рис поведінки (облігатне научування). Передача ж досвіду в культурі через соціальну пам'ять спільноти тиражує вже готовий зразок преадаптивно наперед, ще до того, як індивід потрапить у ті умови, в яких він міг би виробити такий спосіб поводити себе. При цьому кількість проб і помилок різко зменшується, а поведінка підганяється під вже демонстрований зразок. Його формування, здебільшого, особливо в сучасних формах, практично не можливе шляхом суто індивідуального научування без «вчителя», оскільки складність такої поведінки перевищує можливості апробації шляхом випадкового перебору доступних комбінацій та їх селекції, зважаючи на те, що наслідки таких спроб далеко не завжди безпечні. Культурно-генетична передача різко підвищує інформаційну смність паттернів поведінки.

Далі, індивідуальна поведінка людини підганяється під потреби колективних узгоджених дій і спільного життя в такому колективі. Це передбачає засвоєння індивідом певних схем регуляції власної поведінки із врахуванням потреб і намірів інших осіб, завчасного запобігання дезорганізуючим спільноту конфліктам, управління мотиваціями особи, закріплення в неї просоціальних паттернів поведінки. Саме вони підпадають під дію специфічного механізму їх унормування шляхом соціального контролю.

Певний поведінковий паттерн стає соціальною нормою, якщо засобами соціальної дії блокується відхилення від нього. Соціальний контроль дій індивіда включає в себе гальмування небажаних зразків, заборону дій певного типу та заохочення до відтворення бажаного паттерна. Інакше кажучи, засобами соціального контролю здійснюється селекція демонстрованих зразків поведінки індивідів та опосередковано селекція індивідів, які найліпше піддаються такому контролю і засвоєнню відповідних норм.

Однак тут виникає закономірне питання: яким чином розподілені в такому процесі ролі контролера (того, хто здійснює соціальний контроль та його мотиви) та того, хто є контрольованим в такий спосіб?

Відповідь на це запитання визначає суть моральної регуляції поведінки людини. Той, хто шляхом соціального контролю засвоює норму поведінки водночас засвоює і роль контролера, копіюючи не просто змістовно певний паттерн, а й додатково з ним і поведінку особи, яка вимагає його дотримання від інших. Таким чином той, кого контролюють сам стає контролером інших членів спільноти по мірі інтроекції відповідних вимог до нього. Механізм інтроекції (тобто включення в структуру власного Я зовнішніх вимог як власних мотивів) в даному випадку ґрунтується саме на такому відтворенні вимогливості до інших як частини власного поведінкового репертуару, яка впливає на соціальний статус індивіда в групі.

Загалом, статус індивіда в групі залежить від двох чинників-аспектів: асертивності та слухняності. Асертивна компонента характерна для усіх статусних ієрархій у тварин, які живуть усталеними групами. Суть її в тому, що той, хто найполегливіше і рішучіше в конкурентних умовах буде «брати своє», той, хто завжди дає відсіч зазіханням іншим і сам наполегливо зазіхає, за умови, що його фізіологічні кондиції дозволяють йому в прямій сутичці не програти супернику тим самим підніматиметься на вершину соціальної ієрархії. Високий статус в даному випадку й означає те, що така особина отримує певні привілеї, а саме право вибору кращої їжі та можливість їсти досхочу, краще, тобто більш захищене і зручне місце для відпочинку, самець додатково отримує конкурентні переваги у спарюванні із самками порівняно із іншими самцями. Високому статусу особини відповідає завбачлива поступливість інших членів групи, що тим самим знижує конкурентну напругу в ній. Ті, хто поступається і має нижчу асертивність тим самим в біологічному сенсі стають альтруїстами щодо особини вищого рангу, цебто відмовляються від благ для себе на користь іншого. Цей альтруїзм має пасивний характер і фактично він є засобом самосбереження в умовах, коли уникнення сутички вигідне як для групи в цілому, так і для менш заповзятого чи слабшого її члена, але при цьому уникнення групи, поодиноке життя є менш вигідним для особини, оскільки таким чином втрачаються переваги групового способу життя. Це зумовлене тим, що ризик бути впольованим хижаком у поодинокій особини різко зростає, або, якщо йдеться про хижаків, можливості його впольовати здобич різко зростають при колективному полюванні.

Таким чином соціальне життя ґрунтується на кооперативному ефекті спільного проживання та упорядкованих взаємодій, внаслідок чого досягається таке благо, яке недоступне тому, хто діє самостійно. Якість

таких взаємодій визначає додатковий, бонусний, кооперативний ефект від суспільної організації, внаслідок якої колектив здатен разом виконати роботу, яка не може бути зведена лише до суми внесків окремих членів. Такий ефект організації О. О. Богданов в своїй «Тектології» наглядно і просто ілюструє прикладом обробки поля під посіви, наприклад, шляхом його розчищення від каміння [1]. При організованій взаємодії з поля можна винести камені набагато важчі, аніж ті, які може підняти та потягнути особа самотійно. До того ж, така робота може бути виконана швидше, що є критичним чинником, де фактор своєчасності зумовлює можливість отримання позитивного результату в цілому. Наприклад, підготовку поля до посіву слід розпочати і закінчити сезонно у відносно короткий час сприятливих для цього погодних умов, а сама ця ділянка мусить бути певної величини, аби можна було отримати достатній врожай, протистоячи тиску забур'янення.

Відтак та обставина, що постуливість особи на користь більш асертивної і деяка втрата нею відносної частки виробленого продукту компенсується збільшенням її в абсолютному вираженні. Порушення цього принципу неодмінно призводить до деградації соціального утворення. Відтак у нас є об'єктивне мірило для оцінки соціальних норм: якщо їх відтворення призводить до ситуації, коли жертвенність і слухняність особини не компенсується додатковим кооперативним ефектом, така норма або не закріплюється, або спільнота, в якій таких норм закріпиться критична маса—самознищиться.

Зауважимо, що в силу інерції механізмів культурно-генетичної спадковості норма відтворюватиметься й тоді, коли її ефект втрачений, до того ж має значення лише сукупний ефект комплексної взаємодії соціальних норм.

Інший компонент формування соціального статусу—слухняність—має особливе значення саме для суспільств людей. У більшості тварин вона зводиться тільки до стриманості та поступливості. У людини ж слухняність включається як складова культурно-генетичної спадковості як чутливість до вимог соціального оточення та їх інтериоризація, тобто соціальний контроль реалізується на рівні самоконтролю як засвоєні вимоги інших, які стають зворотно вимогами до інших, так і до себе. Останнє і є специфічно-людською формою слухняності та ядром моральної регуляції поведінки—совістю. Совісна людина стримує свої асертивні домагання на угоду нормативній поведінці, уникаючи дій, які здатні завдати шкоди іншим чи викликати гнів. Оскільки безсовісна асертивна поведінка має антисоціальний характер (бо руйнує відтво-

рення соціальних норм), то в цілому статус особи залежить від такої форми асертивності, яка має просоціальний характер. Нею стає посилена вимогливість до інших, роль контролера нормативної поведінки, своєрідна вивернута совість назовні: авторитарні установки особи. Інтенсивність моральної вимогливості підвищує соціальний статус особи в інтегрованій суспільній групі (інгрупі). Носії такої вимогливості стають «совістю групи» та її моральними авторитетами.

Найважливішим наслідком такого розуміння є кардинальне переосмислення статусу моральних норм. Традиційно їх розуміли як закон, підпорядкування якому робить певний суспільний звичай, норму виправдану, а сама моральність трансцендувалась щодо соціальних підвалин життєдіяльності. Моральним розуміли певний зміст соціальної норми, а не власне механізм контролю поведінки людини. Голос совісті здебільшого трактувався як дарована богом чи ще якимось чутливістю до морального закону. Таке розуміння є перевернутим: вся суть справи якраз полягає в тому, що не зміст закону визначає його моральність, а мораль як механізм здійснення соціального контролю і нормування поведінки визначає зміст відповідних правил. Байдуже, яке це правило; якщо воно прийняте як норма, то воно й формуватиме совість людей. Люди будуть виконувати будь-які приписи і вимагати їх від інших, якщо ці приписи усталяться як соціальна норма. З позицій зовнішнього спостерігача такі приписи можуть видаватись бузувірськими, абсурдними й безжальними, проте їхня сила залежить не від їхньої «логіки», а від наполегливості соціального контролю і статусними перевагами тих, хто його здійснює.

Однак соціальні норми не є цілковито довільними, і тим більше вони не відображають чиясь особисту волю того, хто накидає її усім іншим. Чому ж одні норми усталюються, а інші — ні? За яких умов одна усталена норма може бути знята чи замінена якоюсь іншою? Як саме формується зміст таких норм або конкретний паттерн поведінки?

Повна відповідь на це питання вимагає розкриття механізму походження норми і її функціонування в даному соціальному тілі, в межах певної соціальної організації. Варто підкреслити це взаємодоповнення, оскільки функціональна організація соціальної структури відображає не просто зв'язок елементів в системі, а послідовність їх набуття так, що кожен новий елемент включається в уже існуючу систему, а його модифікація є перетворенням існуючого елемента в певних межах, які задають ступінь свободи трансформацій, сумісних з функціонуванням системи в цілому. Це нагадує будівництво споруди шляхом числен-

них прибудов і перебудов по ходу та зі збереженням життєспридатності будинку, а не по заздалегідь визначеному плану і вселенням в будинок мешканців по мірі його виконання чи ремонту, коли мешканців відселяють. Набуття і зміна соціальних норм, вочевидь, відображає якийсь базовий принцип, знаючи який ми можемо краще зрозуміти як функціонування соціальної системи тут і тепер, так і прогнозувати її динаміку, її майбутнє та її конкурентні можливості, у порівнянні із іншими.

Частково цей принцип вже проголошено вище: зниження чи підвищення кооперативного ефекту залежить від узгодження між собою та змісту поведінки членів спільноти, відповідно усталення норм, які його знижують веде до втрати конкурентних переваг та при напруженні такої конкуренції—усунення цієї спільноти з життєвого простору чи асиміляції її членів іншою спільнотою, тобто загибелі соціального організму. Так само, надмірна плата за дотримання норм, свого роду «податок на совість», коли альтернативні варіанти поведінки дають індивіду або можливість самому досягнути вищого статусу, або ізолюватись від такої спільноти без втрат для себе призводитиме так само до соціальної руйнації. Фактично в такий спосіб відбувається узгодження шляхом самоорганізації тих варіантів соціального комплексу, набору паттернів соціальної поведінки, які є більш стійкими і живучими внаслідок того, що в них зростає кооперативний ефект, а члени спільноти отримують більше благ.

Раціональне вироблення рішень та їх свідоме колективне ухвалення здебільшого мало і має дотепер другорядну, а то й зовсім не істотну роль в цьому процесі, хоча ми могли б очікувати, що на певному етапі соціального розвитку умовна «ноосфера» здатна була би посилитись до такого ступеня, коли соціум міг би моделювати можливі наслідки прийняття чи відхилення певних норм і мав би потужні механізми їх планомірної інсталяції. Однак невидима рука природного добору робить цю справу хоча й не так швидко та з великими втратами, проте впевнено і невідвратно.

Те, що суспільні норми змінюються в часі та є культурно-специфічними, інакше кажучи відносна соціальна ізоляція означає і відносну своєрідність культурної традиції—це нині загальновідомі речі, хоча будучи членами певної спільноти люди схильні її норми генералізувати і нерідко тлумачать їх як прояв фундаментальних моральних законів, надаючи їм найвищого ціннісного статусу. Тривала й неперервна культурна традиція посилює це враження, а у закритому суспільстві норма сприйматиметься й навіть як щось безвідносне до волі людини.

Натомість там, де стикаються і переплітаються різні культурні традиції неминує виникати конфлікт ціннісних тлумачень і розростається те, що Е. Дюркгейм трактував як аномію, коли уявлення про непорушність соціальних норм і обов'язковість слідуванню ним змінюються переконаннями про вседозволеність і відсутність якихось значимих підстав обмеження свавілля того, хто в силі нав'язати свою волю іншим або, принаймні, різко обмежується «слухняність». Людина внутрішньо відхиляє норму як щось цінне, хоча далеко не завжди готова явно демонструвати прилюдно девіантну поведінку. Таке деморалізоване (в буквальному розумінні) суспільство зберігає декларативне визнання цінності певних норм, однак дійсна поведінка його членів різко розходиться з цими деклараціями. Відбувається сворерідне розщеплення суспільної свідомості та суспільної дії з формуванням установок «подвійної моралі». Є численні ілюстрації її характерних проявів, на яких навряд чи варто зупинятись понад міру. Доречно буде лише сказати, що сучасна українська політика, так само як і церковне життя є «рафінованими» зразками такої аномії. Декларовані цінності в деморалізованому суспільстві стають своєрідною ширмою, яка приховує дійсний маніпулятивний зміст таких декларацій і дисоціацію асертивного та слухняного аспектів соціального статусу. Привілейований соціальний статус в таких спільнотах здобуває той, хто найнаполегливіше і без обмежень в засобах привласнює собі доступ до благ, усуваючи конкурентів усіма доступними способами, натомість втрачене визнання авторитету еліти формує апатичну розчарованість «раба» в своїх перспективах. В свою чергу, це стає ґрунтом вторинної деморалізації, які спонтанно окреслив своєю творчістю Ф. Ніцше: мораль трактується як щось рабське, що сковає життєвий порив, знесилює людину, даючи їй ілюзорну втіху виправдання свого становища чимось потойбічним, в світлі чого формується інвертована моральна свідомість, де «останні стають першими» [2]. В стані аномії виникає ілюзія того, що норма відображає диктат чистішої волі, а відтак на цьому ґрунті легко формуються інтпретаційні доктрини, в яких виправдовуючи ту чи ту настанову, правила поведінки, апелюють до «вищої волі». І вже згодом ця дещо вже знеособлена вища воля реінтерпретуватиметься, як це мало місце в історії моральної філософії, як «об'єктивні моральні цінності», в світлі яких і має оцінюватись суспільна та індивідуальна поведінка. Цим «законам» протиставляються власне ті закони (тепер уже буквально), які є рішеннями, в яких певний суб'єкт — хай то самодержець, «пророк» чи парламент — проявляє свою законодавчу волю підданим, тобто тим, хто слухається його. Звідси вічні

моральні принципи-цінності, розвиток і зміни яких мисляться як абсурд виступають мірилом оцінки того, що є плинним і залежним від бажань, імпульсів чи вольових прагнень людей і котрі, тим самим, оголошуються нерозумними, але такими, що можуть бути підпорядковані розуму, за висловом І.Канта, «з поваги до закону». Відтак в класичній моральній філософії якщо й можна говорити про еволюцію нормованої соціальної поведінки, то тільки в оціночному контексті прогресу підпорядкування дійсних вчинків людей вищим моральним принципам. В основі цього, як думалось етикам, лежить проповідь та раціональна аргументація, якою ті принципи оприявлюються.

Але чи не простіше думати і чи не в більшій мірі відповідає дійсності те, що еволюціонують власне норми, в яких складовою є соціальний контроль, що включає в себе і повчання та тлумачення? Л. Фейербах, марксиста і спенсеріанці були, здається, першими, хто поставив коня перед возом, але ще не зміг його вдало запрягти. Еволюційні інтерпретації динаміки соціальних норм з'явились з того часу, коли власне і постала еволюційна доктрина як така. Одначе вдалої моделі її так і не було запропоновано, а відтак все звелось до переконання, що якоесь вони (норми) в ході природного добору відбираються так, що прийняття їх дає вигоди суспільству. В цьому пункті етичний утилітаризм і еволюціонізм зійшлися концептуально: соціальна норма виправдана тому, що вона історично пройшла горнило природного добору, а пройшла його вона тому, що вигідна спільноті й цю вигоду можна розкрити, вказавши таким чином і критерій відбору та ті умови, в яких цей добір мав місце. Зі становлення синтетичної теорії еволюції з'явились спорадичні роботи, в яких так чи так моральна поведінка трактувалась як відображення молекулярно-генетичної детермінації онтогенезу особи. Ті, хто мав «ген», скажімо, схильності до моногамії чи альтруїзму в силу певних процесів в популяції збільшували частку свого потомства в наступних поколіннях, далі ця частка зростала до такої межі, що вся популяція переважно складалась із носіїв цього гена і водночас вигода для групи в цілому при його наявності зростала, що відкривало нові можливості соціальної організації. Не дивно, що власне мораль трактувалась тут, як от у Ефроїмсона [3], як зміст поведінки, що впливає з певного вродженого драйву і супроводжується певним вродженим почуттям і установками, які спонтанно виникають в особи за певних умов і скеровують її поведінку. Звідси й такі генетики як Колінз [4], не бачачи механізму формування таких змістовних установок, як жертвенна любов до ближнього, відчуття несправедливості тощо знайшли

можливість примирити релігію, мораль та теорію еволюції: мораль від Бога, тіло — продукт еволюції в створеному за божественним замислом світі, в якому об'єкти розвиваються. Моральна ж свідомість дає наділенням волею людям в світі, де діють природні закони з об'єктивних можливостей посилювати ті, які морально «кращі». По суті генетики-еволюціоністи вбачають в моральних установках особи дію базисних інстинктів, тільки, ті з них, хто є світоглядним атеїстом думають, що ті інстинкти сформувались в ході природного добору, а ті, хто є теїстами заперечують можливість такого формування і вбачають в наявності таких інстинктів доказ існування Бога.

Однак між «генами» і соціальними діями надто вже велика прірва і така редукція соціальної поведінки до молекулярно-біохімічних механізмів грішить псевдопоясненням, коли щось невідоме пояснюється через домисел, який в свою чергу апелює до так само невідомих механізмів. Поняття гена, так, як воно сформувалось в класичній формальній генетиці, вводилось для позначення гіпотетичного чинника, який пояснює успадкування певної ознаки шляхом передачі при поділі та злитті клітин дискретних блоків онтогенетичної інформації. Таким чином, насправді, емпірично досліджувався розподіл певних ознак в потомстві однієї пари, закономірності якого моделювались як передача таких дискретних одиниць та їх перемішування в статевому процесі. Відтак, генотип окремої особини становив вибірку з генофонду виду певного набору таких дискретних одиниць, популяція як реальне середовище схрещування розглядалась як відносний ізолят, тобто як сукупність особин, що обмінюються в статевому процесі генами, сумарна кількість яких таким чином стає визначеною. Оскільки в цьому наборі (генотипі) певний ген розглядався як свого роду запис в певному бланку, де в даному місці (локусі) могли бути записи різного змісту (алелі), тим самим пояснювались комбінації генотипів, які можуть виникати в цій популяції, а еволюційний процес трактувався як поява нового варіанта запису та перерозподіл в поколіннях відносних частот алелей або ж поява нового локуса. Досить швидко з'ясувалось, що проста модель «один ген — одна ознака» не здатна описати всі емпіричні варіації, що виникають. Проте із розкриттям молекулярно-генетичної природи біосинтезу білків власне поняття гена було переосмислене (хоча цей процес не завершений вповній донині) як фрагмента нуклеїнової кислоти, що виконує функцію запам'ятовуючого пристрою в матричному синтезі білків. Геном, тобто вся ДНК із усіма записами на ній, взята як окрема одиниця реєстру (яких в клітині може бути декілька) можна трактувати як свого роду хіміч-

ний процесор, структурно організований в одне ціле з запам'ятовуючим пристроєм, в якому закодовані послідовності амінокислот синтезованих білків, модекули, необхідні для такого синтезу та змінні середовища, які зумовлюють початок чи гальмування зчитування відповідної інформації при наявності певних хімічних сигналів. Але в генах, як це слідує зі сказаного нічого, окрім первинної структури білків та умов, при яких вони синтезуються не кодується. Відтак перехід від інформації про синтез білка до відомостей про формування певної ознаки, тим більше такої, яка зумовлює певний паттерн поведінки (по-суті—комплексу ознак) є проблематичним. Вірогідно, що певна схема онтогенезу може приводити до формування структур, які забезпечують автоматичне відтворення певної реакції на ті чи ті стимули і комплексу фіксованих дій як відповіді (інстинктивної поведінки). Можливо, що така інстинктивна поведінка, яка не потребує научування здатна визначати доволі складні соціальні взаємодії. Хоча весь ланцюжок нам і не відомий, проте автоматична поява відповідного зразка поведінки в усіх генетично ідентичних особин в певний період часу без достовірної відсутності в їх онтогенезі досвіду перебування в певному середовищі, онтогенетична преадаптованість поведінки певним умовам була б достатньою підставою визнати її молекулярно-генетичну основу, оскільки як ми припускаємо білки служать каталізаторами, сигналами і рецепторами пускових механізмів. І якщо уявити собі якийсь конвейер, в якому автоматично кожен стан попередній перепрограмує умови для наступних операцій однозначно, то таким чином розгортався б індивідуальний розвиток, що на якомусь етапі приводив би до напереж визначеної структури, в тому числі і паттерна поведінки. Соціальні комахи дають необхідну емпіричну базу спостережень та експериментів, які підтверджують принаймні факт такої запрограмованості.

Проте темпи переучування та гнучкість рольової поведінки людини робить механізм такого молекулярно-генетичного перепрограмування маловірогідним. Звідси й характерне тлумачення еволюції людини як такої, в якій на певному етапі природний добір втрачає свою дієвість і з'являється механізм свідомого програмування своїх дій людьми, вироблення ними колективних узгоджених рішень, соціальної інженерії та суспільної організація як прямого наслідку із втілення проекту нормування поведінки, наслідку суспільної угоди, аналогічно тому, як люди виготовляють знаряддя праці.

Одначе цей механізм не менш сумнівний, аніж сліпа молекулярно-генетична еволюція. Існує упередження, щодо цієї планомірності

розумних рішень. Мислительний процес, так само як і технічна реалізація та, підкреслимо, так само як автоматизми інстинктивної поведінки і схеми онтогенезу, в готовому вигляді рішень є продуктом селекції варіантів, схема яких подібна до природного добору, тільки має інші середовищні та часові параметри. Цю схему в генералізованому вигляді можна представити як модифікацію механізму самовідтворення (мінливість блоку онтогенетичної програми або гена) та контура зворотного зв'язку, в якому з множини варіантів відсікаються ті, які не відповідають певній об'єктній цільовій функції. Такою функцією виступає живучість зразка і його здатність далі продовжувати своє відтворення із варіаціями з підгонкою компонентів системи одного під однієї в цілісній структурі, на яку діють зовнішні деструктивні сили. Інакше кажучи, суть процесу еволюції зводиться до модифікацій онтогенетичних програм так, щоб стійкість системи залишалась вищою, аніж руйнівні впливи, які ведуть її до деструкції. Ефективність еволюційного процесу прямо залежить від продуктивності мінливості. В мисленні перебір варіантів здійснюється в заміщеному середовищі, шляхом імітаційного моделювання і превентивної селекції варіантів, заздалегідь поганих, тобто розпізнання на ранніх стадіях його невідповідності заданим умовам. Останнє можливе внаслідок виявлення прихованих істотних зв'язків об'єктів. Технічне моделювання, в тому числі й засобами штучного інтелекту, тобто схем обробки знакових систем за певними рефлексованими і регульованими правилами так само здійснює пришвидшену селекцію зразків. Однак аналогічно ця модель може бути накладена на формування і модифікацію соціальних норм.

Певний паттерн поведінки є мемом, тобто геном в іншому контексті — одиницею цілісного відтворення шляхом імітації та додаткового соціального контролю в спільноті. В умовах аномії зниження соціального контролю перерозподіляє мему так, що частина їх знижує локально частоту відтворення і тим самим додатково ще знижується соціальний контроль. Внаслідок цього з'являється більш широкий спектр ненормованої поведінки, копіювання певного зразка якої посилюється там, де з'являється ситуативний неформальний лідер, який його демонструє. Якщо довкола нього формується нова спільнота, її норми стають на фоні аномії центром нової традиції відтворення за умови, що членство в цій групі підвищує статус осіб, які в неї включились та водночас дає їм певні переваги через кооперативний ефект, який досягається новою групою. Відтак в цій групі тепер вже посилюється соціальний контроль по мірі того, як членство в ній стає все більш привабливим для неофітів.

Список використаних джерел:

1. Малиновский, А. А. Тектология [Текст].—Теория систем.—Малиновский А. А. Теоретическая биология/ А. А. Малиновский; сост. В. В. Бабков [и др.]; вступ. статьи В. В. Бабков [и др.].—М.: Эдиториал УРСС, 2000.—446 с.—(Философы России XX века).
2. Ницше, Фридрих. По ту сторону добра и зла [Текст]: сочинения: пер. с нем. / Ф. Ницше.—М.: Эксмо; Х.: Фолио, 2007.—847 с.—(Серия "Антология мысли").
3. Эфроимсон, В. П. Генетика этики и эстетики [Текст] / В. П. Эфроимсон.—СПб.: Талисман, 1995.—280 с.
4. Коллинз, Ф. Доказательство Бога: аргументы ученого / Фрэнсис Коллинз ; пер. с англ. — М. : Альпина нон-фикш, 2008. — 216 с.

Стаття надійшла до редакції 09.03.2015 р.

Деркач В.Л. Динамика социальных норм: очерк эволюционной модели

В работе предлагается модель эволюционной динамики социальных норм в основе которой лежит понятие паттерна поведения как мема, что воспроизводится в контуре социального контроля и его селекции в условиях естественного отбора на устойчивость сообщества.

Ключевые слова: социальная норма, паттерн поведения, мораль, теория эволюции, эволюция общества, мемы.

Derkach V.L. The dynamics of social norms: the contours of an evolutionary model

The paper proposes a model of evolutionary dynamics of social norms based on the concept of the meme as a pattern of behavior that is reproduced in the circuit of social control and its selection in terms of natural selection on the stability of the community.

Keywords: social norm, pattern of behavior, moral, theory of evolution, evolution of society, memes.